

Αριστοτέλης

Αθηναίων Πολιτεία

Type specimen in Greek language
DRM free content from Wikisource
set in OHamburgC

Aν ως μέτρον αναγνωρίσεως του φιλοσόφου ετίθετο η φανερά και άμεσος θεωρητική επίδρασις εκ του έργου του, ο Αριστοτέλης αναντιρρήτως θα ανεγνωρίζετο ως ο μεγαλύτερος των φιλοσόφων και των αρχαίων και των νεωτέρων. Διότι άλλαι κορυφαίαι διάνοιαι, και μάλιστα ο φωτεινός και άφθαστος Πλάτων, επέδρασαν μεν σημαντικά και βαθύτατα εις την καθόλου εξέλιξιν της σκέψεως και εις την κοινωνικήν ταύτης εκδήλωσιν, εις την θρησκείαν δηλαδή και την πολιτείαν, εις την φιλοσοφίαν και την τέχνην, αλλ' όμως κανείς δεν εχρησίμευσεν ως ανεγνωρισμένος οδηγητής και διδάσκαλος εις πάντα κλάδον της ανθρωπίνης επιστήμης ως ο Αριστοτέλης. Διότι επί δύο και πλέον χιλιάδας έτη του φιλοσόφου τούτου τα έργα — η Λογική ως αυτός την διεργύθησεν, η πρακτική φιλοσοφική αντίληψις, ως την εκανόνισεν, η μεθοδική και διά του πειράματος επιστημονική γνώσις, ως την επιχείρησεν, η επί τη βάσει όλως ωρισμένων κανόνων καλλιτεχνία, ως την διηκυκρίνησεν και τέλος η δογματική και ωφελιμιστική ηθική, ως την διετύπωσεν, υπήρξαν αφετηρίαί και γνώμονες

της πρακτικής εν μέρει ενεργείας και της θεωρητικής εν γένει παραγωγής.

Και κάτι πλέον τούτου ακόμη· η διδασκαλία του έπαυσε μεν από της εποχής του Βάκωνος να είναι η από καθέδρας και επίσημος, αλλ' ουχ ήττον παρέμεινεν αναγκαστικώς και οργανικώς ισχυρά και σπουδαίως επιδρώσα επί της ανθρωπίνης σκέψεως μέχρι σήμερον. Διότι, πλην ολίγων νεωάτων φιλοσόφων, παραμένει εδραία και αποκλειστική ακόμη η πίστις εις το πείραμα και μάλιστα η υπαγωγή των γενικοτήτων εις τους επισημονικούς νόμους, ήτοι εις τα εκ μερισμάτων δεδομένα πορίσματα. Μικράν δε παραλλαγήν διά την πλειονότητα των σκεπτομένων υπέστη ο τρόπος του συλλογίζεσθαι, ο διατυπωθείς υπό του Αριστοτέλους. Μέχρι τούτου, ώστε ο βαθύτερον και ουσιαστικώτερον ερευνών και διεισδύων να διακρίνη ότι οι δύο αντίθετοι φιλοσοφικοί τρόποι, οι επικρατούντες ήδη, ήτοι η Εγελειανή φιλοσοφική μέθοδος, ο μεταφυσικισμός, και η αντίθετος Θετική φιλοσοφία, ο επιστημονισμός, έχουσιν επ' αυτών καταφανή και ουσιώδη την Αριστοτελικήν επίδρασιν, ο μεν Εγελειανός τρόπος εκ των μεταφυσικών του Αριστοτέλους, ο δε ποζιτιβιστικός εκ των φυσικών αυτού. Και μόνον ίσως εργασίαι μερικάι, ως αι περί *groupes* και *ensembles* μαθηματικά θεωρίαι ή φιλοσοφικοί υπαινιγμοί α συστηματοποιήτοι ακόμη, ως π.χ. αι αντιλήψεις του Νίτσε και αι μελέται του Ποανκαρέ, δύνανται να θεωρηθώσιν αποφυγούσαι κατά το πλείστον την αριστοτελικήν επίδρασιν. Τούτο δε το κολοσσαίον όντως και μοναδικόν κατόρθωμα μιας μόνης διανοίας δύναται να εξηγηθή, όταν αντιληφθή τις ορθώς τον Αριστοτέλην όπως χαρακτηρίζει αυτόν ο Τζέλλερ ιδρυτήν

της «φιλοσοφίας των αντιλήψεων» ήτοι — καθαρώτερα και γενικώτερα — ως συγκεφαλαιώσαντα και συστηματοποίησαντα τα μέχρι των χρόνων του δεδομένα της ανθρωπίνης γνώσεως και σοφίας. Κατά τρόπον και δι' αιτίας αναλόγους προς τον τρόπον και τας αιτίας, αι οποίαι ανέδειξαν θεμελιωτάς θρησκειών τους παρουσιάσαντας εις πρακτικά πορίσματα ηθικά και εις δογματικά συμπεράσματα καλλιτέχνα την συνολικήν επί της εποχής των επικρατούσαν σκέψιν.

Τοιαύτη υπήρξεν η επίδρασις του Αριστοτέλους και τοιούτον το έργον του κατά κεφαλαιώδη χαρακτηρισμόν.

Εγεννήθη δε ο Έλλην φιλόσοφος το 384 π. χ. εις τα Στάγειρα της Μακεδονίας, ήτοι εις πόλιν Ελληνικήν αποικίαν των Χαλκιδέων. Πατήρ του ήτον ο ιατρός Νικόμαχος, συγγραφεύς έργων τινών περί φυσικής, φίλος δε στενός του βασιλέως των Μακεδόνων Αμύντα του Β' εις την αυλήν του οποίου και έζησε μέχρι του θανάτου αυτού. Μήτηρ δε αυτού ήτον η Βαισιτίας από παλαιάν και διαπρεπή οικογένειαν αποίκων, αποθανούσα κατά την νηπιακήν ηλικίαν του Αριστοτέλους. — Πριν ή γίνη έφηβος έχασε και τον πατέρα του ο Αριστοτέλης, ανέλαβε δε τότε την κηδεμονίαν αυτού και των αδελφών του ο πατρικός φίλος Πρόξενος ο Αταρνεύς, την δε Ανατροφήν η σύζυγος τούτου. Εις τα έργα του ο Αριστοτέλης με αγάπην κ' ευγνωμοσύνην αναφέρει συχνά τους κηδεμόνας του, απορφανισθέντα δε τον υιόν αυτών υιοθέτησε και κατόπιν ενύμφευσε με την θυγατέρα του Πυθιάδα. Και εις την διαθήκην του τέλος, ως διασώζει αυτήν Διογένης ο Λαέρτιος, ορίζει να στηθώσιν ανδριάντες εις εκείνους, προς ένδειξιν της ευγνωμοσύνης του.

Κατά την νεανικήν ηλικίαν του ο Αριστοτέλης, ως λέγεται υπό τινων μεταγενεστέρων, επέρασε ζωήν άσωτον, σπαταλήσας δε την σημαντικήν πατρικήν περιουσίαν έγινε στρατιώτης ή κατ' άλλους μυροπώλης προς συντήρησίν του. Εκ παραλλήλου όμως είναι βεβαιωμένον ότι ανέκαθεν είχε φιλομάθειαν, επίδοσιν εις τας θεωρητικάς μελέτας και θαυμασίαν αντίληψιν. Διά τούτο δε και νέω-τατος αυτός των μαθητών ή μάλλον ακροατών του Πλάτωνος — διότι δεκαεπτά ετών προσήλθεν εις την Πλατωνικήν Ακαδημίαν — διεκρίνετο υπέρ πάντας. Αναφέρεται δε ανεκδοτικώς διά την φιλοπονίαν του ότι επειδή εμελέτα και την νύκτα εις την κλίνην του, εκράτει εις την αριστεράν του χείρα χαλκίνην σφαίραν, είχε δε κάτωθεν λεκάνην μεταλλίνην, ώστε, εάν εκ του κόπου και της αγγρυπνίας απεκοιμάτο να πίπτη η σφαίρα και ν' αφυπνίζεται αυτός από τον κρότον. Και είναι μεν ίσως ταύτα και τα παρόμοια υπερβολαί, εις τας οποίας ηρέσκοντο οι συγγραφείς της παρακμής, βέβαιον όμως απομένει ότι από της νεανικής ηλικίας του ο Αριστοτέλης επεδόθη με ζήλον και με εμβρίθειαν εις την μελέτην. Λαμβάνοντες δε υπ' όψιν ότι εδείκνυε τότε τάσιν εις τον υπερβολικόν του σώματος καλλωπισμόν και εις την επίδειξιν, δι' όπερ και ο Πλάτων ο διδάσκαλός του δυσηρεστείτο «Αριστοτέλους χρωμένου εσθήτι επισήμω και δακτυλίοις και κουρά» δυνάμεθα να δεχθώμεν ότι νέος ο Αριστοτέλης επεδίδετο παραλλήλως εις την κοσμικήν ζωήν και την φιλοσοφίαν.

Διατελέσας μαθητής του Πλάτωνος αρκετά έτη ο Αριστοτέλης, έγινεν έπειτα διδάσκαλος της ρητορικής. Επειδή όμως υπεβλέπετο ως μακεδονίζων, έφυγε μετά τον θάνατον του Πλάτωνος, συμβάντα τω 348 π. χ., από

τας Αθήνας και μετέβη με άλλον του Πλάτωνος επιφανή μαθητήν, τον Ξενοκράτην, εις Μικρασίαν, όπου εφιλοξενήθη υπό του Αταρνέως τυράννου Ερμεία. Ἦτο δε ο Ερμείας πρῶν δούλος, ακούσας μαθήματα ρητορικής από τον Αριστοτέλην εις τας Αθήνας και κατόπιν διά της αρετής και της αξίας του ανυψωθείς εις το αξίωμα του τυράννου, αναδειχθείς δε προστάτης της αυτονομίας των Ελληνικῶν της Ασίας πόλεων και ως τοιούτος δι' επιβουλῆς φονευθείς υπό του βασιλέως της Περσίας. Ο θάνατός του φαίνεται να ελύπησε πολύ τον υπ' αυτού ευεργετηθέντα Αριστοτέλην, ο οποίος και ενυμφεύθη εξ ευγνωμοσύνης την ορφανήν θυγατέρα εκείνου, αργότερον δε και ἔστησεν εις μνήμην του ανδριάντα εις τους Δελφούς με το επίγραμμα:

Τόνδε ποτ' ουχ οσίως παραβάς μακάρων θέμιν αγνήν
έκτεινε Περσῶν τοξοφόρων βασιλεύς,
ου φανερώς λόγῃ φονίοις εν αγῶσι κρατήσας,
αλλ' ανδρός πίστει χρησάμενος δολίου —

συνθέσας, ως λέγεται, προς τιμήν αυτού και τον ἑσῶ-
χον εκείνον παιάνα εις την αρετήν:

Αρετά, πολύμοχθε γενεῖ βροτείῳ,
θήραμα κάλλιστον βίῳ . . . . .

Μετά τον φόνον του Ερμεία φοβούμενος την καταδίωξιν του Πέρσου βασιλέως ἔφυγεν εις Μυτιλήνην, όπου και ἔμεινεν επί τινα ἔτη. Εκείθεν δε, είτε και εξ Αθηνῶν επιστρέψαντα, τον προσεκάλεσεν ο βασιλεύς της Μακεδονίας Φίλιππος, διά να του αναθέσῃ την αγωγὴν του υιοῦ του Αλεξάνδρου, ο οποίος τότε ἦτο δεκατεσσάρων ετών. Εις την διδασκαλίαν τούτου ο Αριστοτέλης ησχολήθη τέσσαρα ἔτη, συγγράψας ειδικῶς διά τον μαθητήν του καί τινα ἔργα, μεταξύ των οποίων εἶναι το απωλε-

σθέν περί Βασιλείας και το αμφοσβητούμενον Ρητορική εις Αλέξανδρον. Εις τον αυτόν καιρόν έκαμε και την επιμελημένην της Ιλιάδος αντιγραφήν — την περιώνυμον από νάρθηκος έκδοσιν — την οποίαν πάντοτε είχαν υπό το προσκεφάλαιόν του ο Αλέξανδρος.

Και μετά την τετραετή διδασκαλίαν όμως ο Αριστοτέλης εξηκολούθησε να μένη εις την Μακεδονικήν αυλήν, μέχρι της εποχής καθ' ήν ο Αλέξανδρος ετοιμάζεται να εκστρατεύση εις Ασίαν.

Τότε, κατά το 335 π. Χ., επέστρεψεν ο Αριστοτέλης εις τας Αθήνας, ίδρυσε δε την διάσημον φιλοσοφικήν σχολήν του, η οποία ωνομάσθη «Περιπατητική» εξ αιτίας της συνηθείας που είχαν ο Αριστοτέλης να διδάσκη περιπατών. Εσύστησε δε αυτήν εις το Λύκειον, ευρύχωρον, δημόσιον δενδρόφυτον και σύσκιον χώρον, αφιερωμένον εις τον Λύκειον Απόλλωνα, εκτεινόμενον δε υπό τον Λυκαβηττόν, ήτοι εις μέρος της πόλεως αντιθέτως κείμενον του κήπου της Ακαδημίας, όπου υπήρχεν η Πλατωνική σχολή. — Συνήθως, διδάσκων έκαμνεν ο Αριστοτέλης δύο παραδόσεις ή περιπάτους, τον εωθινόν και τον δειλινόν. Και κατά μεν τον εωθινόν edίδασκε τους αρχαιοτέρους μαθητάς επιστημονικωτέρας γνώσεις και υψηλοτέραν θεωρητικήν σοφίαν, κατά δε τον δειλινόν edίδασκε τους αρχαρίους μαθητάς και άλλους ακροατάς στοιχειώδη μαθήματα φιλοσοφίας, ρητορικής κ. τ. λ. Ούτω δε τα μεν πρωινά μαθήματα ωνομάσθησαν ακροαματικοί λόγοι, τα δε απογευματινά εγκύκλιοι ή εν κοινώ ή εξωτερικοί λόγοι. Μολονότι δε αργότερον ελέχθη ότι ήσαν οι ακροαματικοί λόγοι ιδιαιτέρα και απόκρυφος διδασκαλία του Αριστοτέλους, ώστε να πιστευθή ότι και μυστική Αριστοτελική φιλοσοφία υπήρξεν,

όμως εκ της μελέτης των Αριστοτελικών έργων και εκ του ενιαίου τρόπου σκέψεως εν αυτοίς προκύπτει βέβαιον το πόρισμα ότι μία και μόνη υπήρξεν η Αριστοτελική φιλοσοφία, οποία μας παρουσιάζεται και σήμερον, διαστολή δε των μαθημάτων εγένετο απλώς λόγω της διαφόρου μορφώσεως των μαθητών του φιλοσόφου, οίτινες ήσαν πολλοί και ποικίλοι τον νουν και την γνώσιν — διότι η Σχολή ευθύς από της συστάσεώς της πολύ ευδοκίμησεν εις τας Αθήνας.

Αιτία δε της ευδοκίμησεως υπήρξεν η μεγάλη και μοναδική ευρυμάθεια του διδασκάλου και η θαυμαστή και σαφής ρητορική του δεινότης. Διότι αληθώς, ότε συνέστησε την σχολήν του, είχεν ήδη αποθησαυρίσει το πλείστον μέρος των θεωρητικών και των πρακτικών αυτού γνώσεων, εξακολουθήσας μολταύτα τας μελέτας και τα πειράματα και τας θεωρητικές εργασίας του μέχρι τέλους της ζωής του. Ούτω πλην της διδασκαλίας του Πλάτωνος φαίνεται ο Αριστοτέλης παρακολουθήσας και άλλων εις τας Αθήνας τότε φιλοσόφων και σοφιστών τας διδασκαλίας. Ήσαν δε πολλοί ούτοι και σημαντικοί, τους οποίους επεσκίασε πλέον του δέοντος ίσως η σθεναρά και διαυγής Σωκρατική φιλοσοφία, η εξαρθείσα εις ιλιγγιώδη ελαστικότητα και αποκτήσασα αίγλην ανυπέρβλητον διά των διατυπώσεων και γενικεύσεων του Πλάτωνος. Και τούτο, η απορρόφησης δηλαδή και η αμαύρωσις πολλών και σημαντικών εργασιών υπό μιας ολοκληρωτικής και υπερόχου εργασίας, παρουσιάζεται πάντοτε ως σταθερόν κοινωνιολογικόν φαινόμενον εις την εξέλιξιν της θεωρίας και της πράξεως — επαρκές μαρτύριον και χαρακτηριστική ένδειξις της μικράς σημασίας των ατόμων εν τη ζωή του συνόλου.

Πλην δε της ποικίλης σοφίας, όσσην κατά την πρώτην εις τας Αθήνας διατριβήν του είχε συγκομίσει ο Αριστοτέλης, φαίνεται ότι και κατά τους χρόνους της εν Μικρασία και εν Μυτιλήνη διαμονής του, μακράν του σοφιστικού συρμού και εις ησυχίαν ευρισκόμενος και γαλήνην επηύξησε τας γνώσεις αυτού με ακριβή μάθησιν των όσα και παλαιόθεν και κατά την εποχήν του εδίδασκαν οι φιλόσοφοι της Ιωνικής Σχολής, οι κυρίως περί τα φυσικά ασχολούμενοι και από τούτων την φιλοσοφίαν αναπτύσσοντες.

Έπειτα κατά το διάστημα της παιδείσεως του Αλεξάνδρου και εις την Μακεδονικήν αυλήν κατόπιν διατρίβων έλαβεν αφορμήν και άνεσιν να συστηματοποιήση μεν τας απείρους γνώσεις του κατά τρόπον διδακτικών ως και τα εκ τούτων ηθικά και πολιτικά πορίσματα, να επαυξήση δε μεγάλως δι' ιδίων αυτού πειραμάτων και παρατηρήσεων τας επί της φυσικής και της φυσιολογίας γνώσεις του τότε καιρού. Διότι άφθονα προς τούτο παρείχοντο εις αυτόν τα μέσα υπό των Μακεδόνων βασιλέων και τότε και κατόπιν, ότε κατά την εκστρατείαν του Μεγάλου Αλεξάνδρου εις την Ασίαν χιλιάδες ανδρών εμισθοδοτούντο υπό του βασιλέως διά να συλλέγουν και ν' αποστέλλουν εις τον Αριστοτέλην όλα τα ζώα, τα φυτά και τα περίεργα εν γένει πράγματα της Ασιατικής χώρας, όπως αναφέρει ο Πλίνιος. Αν δε πιστεύσωμεν τον Αθήναιον, διά τον καταρτισμόν των επιστημονικών συλλογών και της βιβλιοθήκης του Αριστοτέλους εχορήγησεν ο Αλέξανδρος οκτακόσια τάλαντα, ήτοι τέσσαρα και πλέον εκατομμύρια φράγκων. Ούτω κατήρτισε την «περί ζώων ιστορίαν» και τα άλλα επί των φυσικών επιστημών έργα του θαυμαστά έως σήμερον διά την μέ-

θοδον και εκπληκτικά ουχί σπανίως διά την ακρίβειαν, συγγραφέντα κατά την δευτέραν εις τας Αθήνας διαμονήν του και μετά την σύστασιν της ιδικής του Περιπατητικής του Σχολής.

Ήτο δε ο Αριστοτέλης την εποχήν, κατά την οποίαν ίδρυσε την σχολήν του ηλικίας πενήκοντα και πλέον ετών. Ὡστε ευλόγως να δύναται τις να υποθέσῃ ότι τας μεν θεωρητικὰς γνώσεις του εἶχεν ἕως τότε συμπληρώσει, την δε ταξινομήσιν της υπ' αυτού συναφθείσης ποικίλης θεωρητικής και πρακτικῆς ὕλης και την συνέχειαν των πειραμάτων αυτού και παρατηρήσεων και την διαρρύθμισιν και συγγραφὴν των πλειοτέρων και σημαντικωτέρων ἔργων του εξηκολούθησεν ἔκτοτε και μέχρι τέλους της ζωῆς του. Εβοήθησε δε πολύ εις την ταξινομήσιν και εις την κατασκευὴν ἡ καθημερινή και συστηματικὴ διδασκαλία και ὅχι ολίγον ἴσως συνετέλεσεν ἡ υπό την επίβλεψιν και κατά τας οδηγίας του και κατά αρχικόν, δι' ἕκαστον ἔργον, ιδικόν του σχέδιον συνεργασία των μαθητῶν του.

Διὰ τοῦτο δε και εις τα σωζόμενα συγγράμματα του Αριστοτέλους, εκ των οποίων ἴσως μερικά εγράφησαν υπό των μαθητῶν του ως αὐτός υπηγόρευσε και ωδήγει, καταφαίνεται πλείστη μεν φροντίς και ικανότης εις συστηματοποίησιν και σαφήνειαν, ολίγη δε επιμέλεια ὕφους και πλαστικῆς εικονίσεως. Ὡστε και κατά την ὕλην και κατά την μορφήν να ενθυμίζουσιν τον τύπον Εγκυκλοπαιδείας περιλαμβανούσης τα σύνολον σχεδόν των τότε γνώσεων, ἀλλ' υπό μορφήν και κατά σύστημα και σύμφωνα προς την φιλοσοφίαν ενός μόνου συγγραφέως. Τόσον δε εἶναι το πλήθος των γνώσεων ὅσας τα Αριστοτελικά συγγράμματα περιέλαβον και τόσαι προ-

δήλως είναι αι νέαι παρατηρήσεις και αι νέαι θεωρίαι, όσας εις έν έκαστον θέμα ο φυσιοδίφης και φιλόσοφος συγγραφεύς ιδικάς του προσέθεσε και τόση είναι της διευκρινήσεως και της συστηματοποιήσεως η δύναμις και η αρτιότης, ώστε δικαίως ελέχθη υπό Γερμανού σοφού ότι άλλος Αριστοτέλης ούτε εγεννήθη ούτε θα γεννηθή, αλλ' ούτε και είναι ανάγκη να γεννηθή.

Εκ των συγγραμμάτων του Αριστοτέλους ολίγα, μόλις το έν τρίτον ίσως, διεσώθησαν. Και τούτο θετικώς δύναται τις να συμπεράνη εκ πολλών υπ' αρχαίων συγγραφέων αναφερομένων Αριστοτελικών έργων αγνώστων εις ημάς, μάλιστα δε εκ του καταλόγου του Διογένους Λαερτίου και εκ των υπό του Μεναγίου και του Άραβος Ελ Καζίρ μνημονευομένων απαριθμήσεων. Τίνα όμως ήσαν ακριβώς τα συγγράμματα ταύτα και τίνες καν οι τίτλοι των δεν δυνάμεθα να γνωρίζωμεν ασφαλώς, διότι και εις την παρένθεσιν αυτών παρ' αρχαίοις και εις τας μεταγενεστέρας απαριθμήσεις επικρατεί ασάφεια και αοριστία. Ουχ ήττον ως σημαντικωτέρα ίσως των απωλειών δύναται να θεωρηθή η απώλεια της «Συναγωγής Πολιτειών», ογκώδους έργου, το οποίον περιείχε την ανάλυσιν 158 ή κατ' άλλους 255 πολιτειών, εκ των οποίων μία είναι και η «Αθηναίων Πολιτεία» η ανευρεθείσα προ ολίγων ετών επί Αιγυπτιακού παπύρου και κατά το πλείστον αποκατασταθείσα.

Τα έργα του Αριστοτέλους από των αρχαίων ήδη χρόνων κατετάχθησαν συστηματικώς και κατά διαφόρους τρόπους. Ούτως εχωρίσθησαν εις υπομνηματικά, ήτοι αποτελούμενα εκ σημειώσεων και συνταγματικά, ήτοι αποτελούντα πλήρεις πραγματείας, από άλλης δε απόψεως εις εσωτερικά ήτοι περιέχοντα τας υψηλοτέρας

διδασκαλίας του Αριστοτέλους και εξωτερικά ή εν κοινώ ήτοι προπαιδευτικά.

Και αυτός δε ο Αριστοτέλης επιτυχώς διεχώρισε τα φιλοσοφικά μόνον έργα του, τα κληθέντα υπ' αυτού λόγοι, εις οργανικούς λόγους ή λογικούς, εις θεωρητικούς και εις πρακτικούς.

Εκ των νεωτέρων κατατάξεων τέλος επεκράτησεν η της πρώτης Αλδείου εκδόσεως, η χωρίζουσα τα σωζόμενα έργα εις:

1) Λογικήν, περιλαμβάνουσιν τα έργα. Κατηγορίαι, Περί ερμηνείας, Αναλυτικά πρότερα, Αναλυτικά ύστερα, Τοπικά και Περί σοφιστικών ελέγχων. Η σειρά αυτή ωνομάσθη υπό των νεωτέρων «Όργανον».

2) Φυσικά, κατά την αρχαίαν, εννοείται, και γενικωτέραν έννοιαν του όρου, περιλαμβάνοντα πραγματείας: Φυσικής ακροάσεως βιβλίον δον Περί Ουρανού, Περί Γενέσεως και Φθοράς, Μετεωρολογικά, Περί Ψυχής, Περί Αισθήσεως και Αισθητών, Περί Μνήμης και Αναμνήσεως, Περί Μακροβιότητος, και Βραχυβιότητος, Περί Νεότητος και Γήρατος, Περί Ύπνου και Εγρηγόρσεως, Περί Μαντικής της εν τοις Ύπνοις, Περί Ζωής και Θανάτου, Περί Αναπνοής, Περί τα Ζώα Ιστορίας, Περί ζώων γενέσεως, Περί ζώων κινήσεως, Περί ζώων μορίων, Περί ζώων πορείας, Περί Ζώων χρωμάτων, Περί ακουστών, Φυσιογνωμικά, Περί φυτών (διασωθέν εν Λατινική ή Αραβική μεταφράσει), Περί θαυμασίων ακουσμάτων, Μηχανικά προβλήματα και Περί Ατόμων γραμμών.

3) Τα μετά τα φυσικά, περιλαμβάνοντα δεκατέσσαρα βιβλία και τας διατριβάς Περί Μελίσσου, Περί Ξενοφώνους και Περί Γοργίου.

4) Τα πρακτικά, περιλαμβάνοντα τα Ηθικά Νικομάχεια, τα Μεγάλα και τα Ευδήμεια, Τα Πολιτικά, την Αθηναίων Πολιτείαν, την Ρητορικήν, την Ρητορικήν εις Αλέξανδρον (αμφισβητούμενην) και την Ποιητικήν· και

5) Τα αποσπάσματα (ήτοι τα σωζόμενα παρενθετικών εις έργα αρχαίων συγγραφέων). Αι επιστολαί (αμφισβητούμεναι κατά το πλείστον και Τα ποιήματα επίσης αμφισβητούμενα.

Οι τίτλοι ούτοι απλώς άνευ επεξηγήσεως παρατεθέντες δύνανται να δείξωσι την ευρύτητα, την ποικιλίαν και το τεράστιον μέγεθος του Αριστοτελείου έργου, το οποίον, όπως εν αρχή των σημειώσεων τούτων είπομεν, απέτέλεσε τον επιστημονικόν και φιλοσοφικόν κώδικα της πολιτισμένης ανθρωπότητος επί δύο και πλέον χιλιάδας έτη, αποτελεί δε και τώρα ακόμη το πνευματικόν έθιμον σχεδόν όλης της συνήθους επιστημονικής και φιλοσοφικής δημιουργίας.

Και ανάλυσις μεν του φιλοσοφικού συστήματος του Αριστοτέλους και έκθεσις της επιστημονικής αυτού εργασίας, έστω και στοιχειωδώς επιχειρούμεναι, θα εξέτειναν το σημείωμα τούτο αναγκαστικώς εις ογκώδη πραγματείαν. Τούτο δε μόνον δύναται να λεχθή συμπερασματικώς και από μιας μόνον απόψεως, γενικής αλλ' όχι και συνολικής, ότι ο Αριστοτέλης βάσιν της επιστήμης έθεσε το πείραμα και την παρατήρησιν, ως σκοπόν δε πάσης επιστήμης ώρισε την γνώσιν των αιτίων, των πραγμάτων και φαινομένων εκείνων, όσα υπόκεινται εις την πείραν. Ούτω, καθ' α ο ίδιος διευκρινίζει, (Μετά τα φυσικά Βιβλ. Α'. ΙΙΙ) η πείρα μεν παρέχει ημίν το γεγονός, η επιστήμη δε ζητεί το αίτιον και το διατί πρώτον.

Από τοιαύτης αφετηρίας ορμώμενος ο Αριστοτέλης κρίνεται ως αντίθετος της Πλατωνικής φιλοσοφίας, ενώ ίσως επισταμένη και βαθυτέρα μελέτη του Πλατωνικού και παραλλήλως του Αριστοτελικού έργου θα edείκνυε την Αριστοτελικήν φιλοσοφίαν, αντιθέτως προς την γνώμην και την απόφασιν του μεγάλου ιδρυτού της, ως ασχοληθείσαν κυρίως περί έν μέρος των Πλατωνικών αντιλήψεων και ακολουθήσασαν μίαν από τας μεθόδους διανοητικής εξελίξεως και γνώσεως του επιστητού, τας οποίας διετύπωσεν η καταπληκτικώς αντιληπτική διάνοια του Πλάτωνος, η δαιμονίως διδούσα ως ωρισμένον μεν και ωφέλιμον τον βαθμιαίως πλατυνόμενον ορίζοντα των γνώσεων — την ανθρωπίνην δηλονότι συνθήκην και συμφωνίαν — αόριστον δε και ατέρμονα τον ορίζοντα της όλης ζωής προς τον οποίον αναγκαστικώς και εξ εσωτερικής ορμής ατενίζει (θεωρεί) ο ανθρωπινος νους και τοιουτοτρόπως συμπερασματικώς διαχαράξασα ούτω τους επαλλήλους και ομοκέντρους κύκλους της Επιστήμης και της Υποθέσεως.

Είναι δε χρήσιμος ο περί της Πλατωνικής φιλοσοφίας υπαινιγμός ούτος, διά να δειχθή κάπως εξ αντιδιαστολής και εναργέστερον πως ο μεν Πλάτων δύναται να λογισθή ως το υψηλότατον σημείον, εις το οποίον ανήλθεν η Ελληνική σκέψις, η κληρονόμος όλης της ανατολικής γνώσεως και δημιουργός αμυθήτου επί πλέον θησαυρού σοφίας, ο δε Αριστοτέλης πρέπει να χαρακτηρισθή ο πρώτος μετά την δημιουργικότητα και προς την κατάβασιν σταθμός.

Την φιλοσοφικήν αυτού σχολήν διηύθυνεν ο Αριστοτέλης μέχρι του 32? π. Χ., οπότε, επειδή το αντιμακεδονικόν κόμμα είχεν ενισχυθή ένεκα του θανάτου του

Αλεξάνδρου, κινδυνεύων ως φίλος της μακεδονικής δυναστείας ηναγκάσθη να φύγει εις Χαλκίδα της Ευβοίας, όπου και απέθανε μετά έν έτος από χρόνιον οικογενειακόν του νόσημα του στομάχου.

Αι σπερμολογίαι, τας οποίας συγγραφείς της παρακμής καί τινες εκκλησιαστικοί ανέφεραν περί του Αριστοτέλους, ως αστόργου προς τον προστάτην του Ερμείαν και ως αγνώμονος προς τον Πλάτωνα και ως επιβουλευθέντος την ζωήν του μαθητού και ευεργέτου αυτού Αλεξάνδρου, καθώς και ο μύθος περί αυτοκτονίας του, αποδεικνύονται εξ αυτών των πραγμάτων, ήτοι εκ των συγγραμμάτων του Αριστοτέλους και εκ των αυθεντικών λεπτομερειών του βίου του, τελείως αστήρικτα μυθεύματα, ανάξια εκτενεστέρας μνείας.